

Ключевые слова: ценностные ориентации, межличностные отношения, коллектив, психологическая атмосфера, совместная деятельность.

In the article the basic stages of research of the valued orientations and interpersonal relations are analysed in a collective, their influence is studied and also their role in optimization of psychological climate in a collective and their value is exposed for the achievement of high results in joint activity.

Key words: the valued orientations, interpersonal relations, collective, psychological atmosphere, joint activity.

А.В. Шидуленко

ПІДХОДИ ДО РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У ВИХОВНИХ КОЛОНІЯХ

У статті розглянуто підходи до ресоціалізації підлітків, які перебувають у виховних колоніях (психолого-педагогічний аспект). З'ясовано, що рушійним чинником виправлення порушених відносин між соціально дезадаптованим підлітком і суспільством є корекція порушень емоційної сфери підлітка. Доведено, що складовими системи психологічної корекції порушень емоційної сфери соціально дезадаптованих підлітків є: усвідомлення підлітками власних переживань та життєвого досвіду, самоприйняття, емпатія.

Ключові слова: ресоціалізація, соціально дезадаптовані підлітки, виховна колонія, психологічна корекція, емоційна сфера.

Виховні колонії повинні забезпечувати не тільки виконання покарання у вигляді позбавлення волі, а насамперед ресоціалізацію підлітків, тому необхідним є пошук шляхів здійснення цієї функції. Але на сьогодні це не завжди вдається. Проблема в тому, що такі заклади не враховують індивідуальних психологічних особливостей підлітків без чого процес ресоціалізації не є повноцінним.

Щоб з'ясувати, які складові використовувались в якості рушійних чинників процесу ресоціалізації нами було проаналізовано досвід перевиховання неповнолітніх правопорушників у виховно-трудовах колоніях колишнього Радянського Союзу і сучасних України і Росії.

О.В. Неровня [1] розглядає проблему індивідуального підходу в роботі з неповнолітніми правопорушницями, які перебувають у виховно-трудовій колонії. Вона розглядає індивідуальний підхід не як пара «вчитель-учень», а такий, що здійснюється «в колективі, через колектив і для колективу». О.В. Неровня вважає, що задача перевиховання кожної окремої особистості залишається головною, при цьому втілення її в колективі стає більш реальним і досяжним. Серед засобів виховання, які принесли найбільш вдалі результати: обговорення у колективі проступку одного з його членів, яке згодом переростає у велику бесіду і порушує питання важливі для всього колективу; довіра колективу – висування в раду вихованок, виконання відповідальних поручень; листування з колишніми

вихованками, які стали на правильний життєвий шлях, а також відвідання цими вихованками колонії після виходу з неї. Особливу роль у здійсненні індивідуального підходу О.В.Неровня відводить особистості вихователя, його педагогічній майстерності і авторитету. Велике значення має вивчення індивідуальних психологічних особливостей кожної вихованки з метою знаходження необхідних засобів педагогічного впливу. О.В.Неровня наголошує, що необхідно звернути особливу увагу на інтереси вихованки для того щоб направити її зусилля в цьому напрямку. В роботі пропонується поетапна модель організації колективу вихованок. Результатом такої організації повинно стати самовиховання, коли кожна вихованка вже здатна сама до себе пред'явити високі вимоги.

Е.І. Дранищева [2] вивчала психологічні особливості особистості дівчат-правопорушниць, які перебувають в виховно-трудої колонії. В роботі зазначено, що деформація особистості дівчат-правопорушниць проявляє себе перш за все в моральній сфері. Було обгрунтовано, що однією з основних причин дисгармонії особистості неповнолітніх правопорушниць є неблагополуччя у сфері спілкування, дефектність відносин з оточенням. Е.І. Дранищева прийшла до висновку, що для перевиховання дівчат правопорушниць треба перш за все провести аналіз і з'ясувати причини дисгармонії особистості дівчини-правопорушниці, а вже потім провести роботу для приведення самооцінки до адекватної (у випадку відхилення), по налагодженню правильних міжособистісних відносин, «вихованню» пізнавальних інтересів дівчат, їх розширення і поглиблення і т.д.

І.П. Башкатов [3] шукав шляхи використання малих груп і міжособистісних відносин неповнолітніх засуджених в цих групах в системі виправлення і перевиховання. Підкреслюючи, що тільки колектив є найбільш ефективним засобом у виправленні і перевихованні неповнолітніх засуджених, І.П. Башкатов пропонував розробити зміст, форму і методи роботи по формуванню колективів у виховно-трудої колоніях.

Н.А. Дєєва [4] у своєму дослідженні вирішувала задачу перевиховання неповнолітніх правопорушниць в умовах виховно-трудої колонії на основі формування у них особистісної і суспільно значущих перспектив. Вона розробила систему перспектив (близької, середньої, далекої) і класифікувала неповнолітніх правопорушниць на групи по змісту наявних у них життєво значущих перспектив. Н.А. Дєєва підкреслює, що при перевихованні неповнолітніх правопорушниць необхідно спиратися на знання їх близької, середньої і далекої перспективи – це дозволяє прогнозувати поведінку на свободі і правильно характеризувати вихованок при підготовці до умовно-дострокового звільнення. Встановлено залежність спрямованості поведінки неповнолітніх правопорушниць від змісту їх життєво значущих перспектив.

Г.М. Потанін [5] вважає, що завдання зміни моральної спрямованості неповнолітніх правопорушників, яка, як правило, має негативний характер, часто не досягається в умовах виховно-трудої колонії. Натомість, при правильній постановці морального виховання і перевиховання можна сформувати у підлітків стійкі моральні якості, які виключають можливість скоєння повторного злочину. Г.М. Потанін досліджує питання організації позитивно спрямованого первинного

колективу вихованців і наголошує на тому, що саме вихованню в колективі належить провідна роль в системі засобів виправлення неповнолітніх правопорушників. Він показує, як колективна робота по формуванню моральної спрямованості повинна поєднуватися з індивідуальною і розкриває сутність методик перевиховання неповнолітніх правопорушників в залежності від характеру їх самооцінки. З підлітками, які характеризуються негативною спрямованістю і завищеною самооцінкою, в багатьох випадках доцільно використання жорстких адміністративно-виховних засобів. Підлітки, які характеризуються негативною спрямованістю і заниженою самооцінкою більш сприятливі до таких засобів морального виправлення особистості, як колективна довіра, шефська допомога, постановка особисто значущої перспективи, які сприяють позитивному самоствердженню і самовизначенню підлітка.

М.М. Фіцула [6] і П.В. Вівчар [7] вважають моральну поведінку основою у попередженні правопорушень, а головним фактором перевиховання неповнолітніх засуджених – моральний вплив вихователів, вчителів і майстрів, «які своїм порядним ставленням до праці і справедливим людським ставленням до вихованців здатні відтворити їх людську гідність». М.М. Фіцула наголошує, що удосконалення діяльності виховно-трудова колонії потребує відмови від командного, жорстокого, грубого ставлення до підлітків, так як такі умови сприяють жорстокості і озлобленню засуджених, а не їх перевихованню. Автор впевнений, що процес перевиховання потребує «выхода за предели забора» виховно-трудова колонії, щільного зв'язку з оточуючим середовищем, що сприяє зниженню негативного впливу ізоляції на психіку засуджених. Він підкреслює, що процес перевиховання здійснюється в повній мірі, якщо педагогічний колектив, родина і суспільство співпрацюють погоджено, доповнюючи один одного. П.В. Вівчар розглянув такі основні засоби перевиховання як навчальний процес, праця, режим утримання, виховна робота, колектив і виявив умови підвищення виховної ефективності цих засобів. Він показав, що підвищенню ефективності морального виховання неповнолітніх засуджених у виховно-трудова колоніях сприяє така його організація, яка передбачає відповідність цієї роботи специфічним особливостям особистості цієї категорії неповнолітніх, врахування режимних умов їх утримання і систематичні контакти вихованців з батьками та представниками громадськості, яким притаманні високі моральні якості.

О.А. Гульбс [8] досліджує психологічні умови і способи формування трудової спрямованості неповнолітніх правопорушників, вважаючи, що саме така спрямованість прискорює процес їх соціальної адаптації. Вона зазначає, що типізація неповнолітніх правопорушників за ступеням сформованості трудової спрямованості може служити основою для індивідуального підходу в їх вихованні.

С.В. Горенко [9] ресоціалізацію розглядає як процес виправлення засудженого, формування в нього законслухняної поведінки, стимулювання становлення особистості на таку життєву позицію, що відповідає соціальним нормам, на основі відновлення, збереження й розвитку корисних якостей і відносин особистості. Автор показав залежність ефективності процесу ресоціалізації неповнолітніх засуджених від відповідних педагогічних умов:

створення у виховній колонії освітнього середовища, що забезпечує кожній дитині максимально можливий розвиток її здібностей; особистісно-орієнтований підхід (етико-гуманістичний принцип відносин вихователів і вихованців); формування в неповнолітніх правової культури. С.В. Горенко зазначає, що корекційно-виховна робота, проведена з урахуванням цих умов, проходить набагато ефективніше.

В.М. Савардунова [10] розглядає в якості засобів ресоціалізації засоби виправлення засуджених. До останніх вона відносить: встановлений порядок виконання і відбування покарання (режим), виховну роботу, суспільно корисний труд, отримання загальної освіти, професійну підготовку і суспільний вплив. Як критерій успішності процесу ресоціалізації автор пропонує розглядати зміну пріоритетів неповнолітніх засуджених по відношенню до основних соціальних цінностей.

М.В. Бухарова [11] відмічає, що для успішності процесу ресоціалізації необхідна наявність наступних умов: усвідомлення підлітком-правопорушником власної вини і адекватне ставлення до карних санкцій, прагнення змінити власну поведінки і відношення до оточення, достатній рівень мотивації до оволодіння знаннями і навичками, які необхідні на свободі, прагнення не допускати в подальшому попадання в місця соціальної ізоляції від суспільства. Досліджуючи відношення підлітків до процесу ресоціалізації, в умовах виховної колонії, вона зазначає, що найбільш сприйнятими формами і методами роботи є: освіта, трудове виховання, включення підлітка в спортивну діяльність і формування позитивного відношення до здорового способу життя, участь в самодіяльності.

Треба відмітити, що багато дослідників спираються в своїх роботах на ідеї А.С. Макаренка. Так Е.І. Дранищева використовує в своїй роботі положення А.С. Макаренка про те, що перевиховання особистості є в більшій мірі перевихованням її відносин. І.П. Башкатов посиляється на досвід А.С. Макаренка, який розглядав структуру колективу і педагогічний вплив на особистість як трьохпланову систему: вихователь-колектив-особистість. О.В. Неровня скористалася принципом індивідуального підходу у вихованні і вченням про дитячий колектив, Н.А. Деєва – практичним і теоретичним обґрунтуванням системи перспектив, як засобу виправлення і перевиховання неповнолітніх правопорушників, Г.М. Потанін – принципом первинного колективу.

Вивчаючи спадщину А.С. Макаренка, ми звернули увагу на теоретичне положення автора, яке не увійшло в остаточний текст «Педагогічної поеми». Говорячи про конфліктні зіткнення окремої особистості і суспільства він наголошує: «Так як ми маємо справу завжди з відносинами; так як саме відносини складають справжній об'єкт нашої педагогічної роботи, то перед нами завжди стоїть подвійний об'єкт – особистість і суспільство. Виключити особистість, ізолювати її, вийняти її з відносин абсолютно неможливо, технічно неможливо, отже, неможливо собі уявити і еволюцію окремої особистості, а можливо уявити собі еволюцію відносин» [12].

Ми зрозуміли А.С. Макаренка так, що саме виправлення порушених відносин між особистістю і суспільством є головним у процесі перевиховання.

Цікавим є те, що сучасний американський психолог-психотерапевт, представник екзистенціальної психології, Ірвін Ялом відмічає, що «всі

психологічні порушення (не викликані фізичним ушкодженням мозку) виникають з порушень міжособистісних відносин, що люди можуть шукати допомоги у психотерапевта з різних причин (депресія, фобія, тривожність, соромливість, імпотенція і т.д.), але основоположним і загальним для всіх цих станів є нездатність встановити задовільні і довготривалі відносини з іншими людьми. Такі труднощі у взаємовідносинах беруть свій початок в глибокому минулому, в самих ранніх відносинах з батьками. Закріпившись, порушені методи відносин з іншими людьми починають розширюватися, забарвлюючи наступні відносини з братами і сестрами, однолітками, вчителями, близькими друзями, любовниками, дружиною і дітьми» [13, С. 308].

Е.І. Дранищева, скориставшись цим положенням А.С. Макаренка, розглянула в якості предмету свого дослідження сферу відносин дівчат-правопорушниць. У висновках до роботи було зазначено, що одним з найвагоміших факторів, які вплинули на процес перевиховання, були фактори пов'язані зі змінами в емоційно-вольовій сфері і такі, що сприяють самоствердженню особистості. Автор підкреслює, що багато дівчат-правопорушниць мають низький рівень пізнавальних інтересів, а їх спрямованість характеризується егоцентричністю і робить припущення – для того щоб організувати на вихованок вплив, який би зміг привести до зміни і перебудови їх відносин, потрібно впливати саме на емоційну сферу дівчат.

Вважаємо, що цей напрямок роботи є перспективним, щодо вирішення питання ресоціалізації соціально дезадаптованих підлітків. Знаходимо підтвердження цього факту у інших дослідників. Аналіз даних експерименту, який було проведено І.О. Сабанадзе [14] визначив емоційний конструкт самосвідомості, в якому скриті особливості дезадаптивності підлітків. О.В. Липунова [15] зазначає, що емоційна сфера є базовим компонентом цілісної адаптаційної системи, яка забезпечує ефективну поведінку особистості в процесі адаптації. Р.І. Ісаков [16] наголошує, що симптоматика виявлених при обстеженні делінквентних підлітків порушень у рамках розладів поведінки переважно стосувалася відхилень у діяльності емоційної та афективно-вольової сфер.

Під керівництвом Н.Ю. Максимової, в рамках проекту «Моніторинг реалізації права неповнолітніх засуджених на якісну загальну та професійну освіту», нами було проведено пілотажне обстеження у Курязькій (Харківська область), Мелітопольській (Запорізька область), Прилуцькій (Чернігівська область) та Самбірській (Львівська область) виховних колоніях для неповнолітніх. Як показали наші дослідження, у 65% неповнолітніх засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, виявляються ознаки психічних відхилень, соціально-психологічної дезадаптації. Особливу небезпеку являє поєднання цього з низьким рівнем інтелектуального розвитку і високим ступенем агресивності. Важливою складовою обстеження, було вивчення ціннісних орієнтацій неповнолітніх засуджених. Найголовнішими загальнолюдськими цінностями вихованці трьох з чотирьох колоній визнали доброту, чесність і щирість [17, С. 29]. Ми вважаємо, що саме таких цінностей бракувало підліткам в дитинстві і не вистачає в сьогоденні. В ході роботи з підлітками-правопорушниками, ми звернули увагу на слабо розвинуте в них усвідомлення власних переживань і сприйняття переживань іншої

людини. Зауважимо, що А.Б. Холмогорова і Н.Г. Гаранян, посилаючись на власний досвід роботи з дітьми з асоціальною поведінкою (крадіжки, наркоманія і т. і.), відмічають, що «або ці діти росли в середовищі, де внутрішньому емоційному життю взагалі приділялося вкрай мало уваги, а інтереси дорослих зосереджувалися на матеріальному, раціональному полюсі життя, або ж у батьків з тих чи інших причин було порушено емоційний контакт з дитиною, вони погано уявляли собі її духовне життя і практично не мали впливу на нього. Немає іншого шляху передачі цінностей і принципів маленькій людині, окрім як через емоційний контакт з нею, побудований на довірі і прихильності» [18, С. 70]. Досліджуючи це питання з іншого боку, ми звернули увагу на досвід американського психолога-психотерапевта, основоположника гуманістичної психології К. Роджерса. Вивчаючи фактори, які б могли спрогнозувати поведінку підлітків-правопорушників він відмічає, що було проведено дослідження по відношенню до таких підлітків, в якому оцінювалось психологічне оточення в сім'ї і за її межами, досвід навчання і соціальної взаємодії, загальнокультурні впливи, історія хвороби і спадковість. Поряд з цим, було проведено дослідження ступеня саморозуміння, тобто в якій мірі індивід відкритий і реалістичний по відношенню до себе і своєї ситуації, наскільки він емоційно приймає факти, які стосуються як його самого, так і його оточення. Через 2-3 роки після проведення цього дослідження, при зіставленні отриманих даних з оцінками поведінки і адаптованості цих підлітків, було виявлено, що ступень саморозуміння є найкращим прогнозом подальшої поведінки [19, С. 428].

Спираючись на власний досвід роботи і положення, які зазначено вище, ми прийшли до висновку, що більш повне усвідомлювання підлітками власних переживань, більш повне сприйняття переживань іншої людини, а також приймання як власних переживань, так і переживань іншої людини, може привести до виправлення порушених відносин як між самими підлітками, так і між підлітками та суспільством і, як наслідок, до ресоціалізації цих підлітків.

Таким чином складовими системи психологічної корекції порушень емоційної сфери соціально дезадаптованих підлітків є: усвідомлення підлітками власних переживань та життєвого досвіду, самоприйняття, емпатія.

Література

1. Неровня О.В. Воспитание в коллективе и индивидуальный подход к воспитанницам детской колонии: Автореферат дис. ... канд. пед. наук. – М., 1968. – 18 с.
2. Дранищева Э.И. Психологические особенности личности девочек-правонарушительниц: Дис. ... канд. псих. наук. – Киев, 1972. – 167 с.
3. Башкатов И.П. Малье группы и межличностные отношения в колониях для несовершеннолетних: Автореферат дис. ... канд. пед. наук. – М., 1973. – 28 с.
4. Деева Н.А. Формирование общественно значимых перспектив и целей у несовершеннолетних правонарушителей (девушек) как средство их перевоспитания: Автореферат дис. ... канд. пед. наук. – М., 1977. – 18 с.
5. Потанин Г.М. Формирование моральной направленности несовершеннолетних осуждённых: Автореферат дис. ... канд. пед. наук. – М., 1978. – 24 с.

6. Фицула М.Н. Теория и практика перевоспитания несовершеннолетних осуждённых в воспитательно-трудовых колониях: Дис. ... д-ра пед. наук. – Тернополь, 1991. – 414 с.
7. Вівчар П.В. Особенности морального воспитания несовершеннолетних осуждённых в виховно-трудовых колониях: Дис... канд. пед. наук. – Тернополь, 1998. – 191 с.
8. Гульбс О.А. Формирование трудовой направленности несовершеннолетних правонарушителей в воспитательно-трудовой колонии: Автореферат дис. ... канд. псих. наук. – М., 1991. – 19 с.
9. Горенко С. В. Педагогічні умови ресоціалізації неповнолітніх засуджених у закладах пенітенціарної системи: Дис. ... канд. пед. наук. – Луганськ, 2004. – 214 с.
10. Савардунова В.Н. Влияние воспитательной системы на ресоциализацию несовершеннолетних осуждённых женского пола в период отбывания наказания в виде лишения свободы: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 2000. – 194 с.
11. Бухарова М.В. Ресоциализация подростков в условиях воспитательной колонии: Дис. ... канд. соц. наук. – Ставрополь, 2010. – 150 с.
12. А.С. Макаренко, Эволюция и взрыв. // Педагогические произведения, книга IV, изд. АПН РСФСР, М., 1949. – С. 573.
13. Ялом И., Элкин Дж. Хроники исцеления: Психотерапевтические истории. – М., 2005 – 352 с.
14. Сабанадзе І.О. Соціально-психологічні фактори дезадаптивності та її корекція у підлітків: Дис... канд. псих. наук. – К., 1997. – 260 с.
15. Липунова О.В. Эмоции как базовый компонент в структуре адаптивного поведения личности (На примере личности подростков и юношей): Дис... канд. псих. наук. – Комсомольск-на-Амуре, 2002. – 202 с.
16. Ісаков Р.І. Клініко-психопатологічні та патопсихологічні особливості підлітків-правопорушників та їх психотерапевтична корекція: Дис... канд. псих. наук. – Полтава, 2006. – 182 с.
17. Калашник Н.Г., Максимова Н.Ю., Янчук О.Б. Соціально-психологічні аспекти оптимізації навчально-виховного процесу в закладах освіти при виховних колоніях для неповнолітніх засуджених. – К., 2009. – 104 с.
18. А.В. Холмогорова, Н.Г. Гаранян, Культура, эмоции и психическое здоровье // Вопросы психологии. – 1999. - № 2. - С. 61-74.
19. Роджерс К. Свобода учиться. – М.: Смысл, 2002. – 527 с.

В статье рассмотрены подходы к ресоциализации подростков, которые находятся в воспитательных колониях (психолого-педагогический аспект). Установлено, что движущим фактором исправления нарушенных отношений между социально дезадаптированным подростком и обществом является коррекция нарушений эмоциональной сферы подростка. Доказано, что составляющими системы психологической коррекции нарушений эмоциональной сферы социально дезадаптированных подростков являются осознание подростками собственных переживаний и жизненного опыта, самопринятие и эмпатия.

Ключевые слова: ресоциализация, социально дезадаптированные подростки, воспитательная колония, психологическая коррекция, эмоциональная сфера.

The article considers approaches to the resocialization of adolescents who being juvenile offenders are in penal colonies (psycho-pedagogical aspect). Established that the motive factor of correcting damaged relations between the social disadapted teens and society is a correction of damaged emotional sphere of teenager. Proved that the components of the system of psychological correction of damaged emotional sphere of social disadapted teens are teenager's awareness of own feelings and life experience, self-acceptance and empathy.

Key words: resocialization, social disadapted teens, penal colony, psychological correction, emotional sphere.

УДК 159.923.2 – 053.6 + 159.922.766 – 053.6

Т.В. Шупелік

ГАРМОНІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСНОГО СТАНОВЛЕННЯ У ПІДЛІТКОВИЙ ПЕРІОД

У роботі досліджується вплив особистісної незрілості на якість життя та психоемоційне здоров'я підлітка. Аналіз здоров'я в вивчаємих групах, дозволив виявити, що з падінням гармонійності від високогармонійної до низькогармонійної групи спостерігається значний зріст різноманітної психосоматичної та соматичної патології, зростає ризик розвитку поведінкових розладів, значно знижується якість життя за рахунок впливу дезадаптивних чинників. Для покращення психоемоційного здоров'я підлітків і попередження дисгармонійного розвитку розроблено ефективну програму, спрямовану на підвищення гармонійності особистості.

Ключові слова: психічне здоров'я, інфантилізація особистості, дисгармонійний розвиток, гармонійність особистості, дезадаптуючі чинники.

Постановка проблеми. Перше десятиліття XXI століття ознаменоване повсюдним погіршенням психічного здоров'я дітей та підлітків. Провідними чинниками виникнення та розповсюдження інфантилізації особистості прийнято вважати її індивідуальні та конституційні властивості. Дізгармонійному розвитку сприяють також негативні процеси у соціумі: посилення майнової нерівності людей, різке зниження їх громадської затребуваності, високий рівень безробіття, зростання психологічної дезорієнтації та дезадаптації серед молоді, різні форми порушень стосунків між дітьми та батьками [6,8,9]. «Бездуховність» у суспільстві найбільш згубно відображається на підлітках, так як цей віковий період являється найбільш відповідальним у становленні зрілої особистості [2].

Згідно статистичним даним, поведінкові та психічні розлади серед підлітків за останні роки склали 623 на 100 000 підліткового населення. У підлітковому періоді серед девіацій поведінки найбільш сприяє дисгармонізації особистості